

OLÁH RÓBERT

Magyar ephorusok a kora újkori peregrináció történetében*

A nemesi vagy lovagi tanulmányút (Kavalierstour, Kavaliersreise, cavalier's tour, Grand Tour) jelensége jól ismert a nemzetközi szakirodalomban.¹ Kármán Gábor szerint a „korszak magyar utazóinak jellemző típusát jelentik azok a fiatal arisztokraták [...], akik szüleik által gondosan meghatározott útvonalon, nagyobb kísérettel, az európai Kavalierstour magyar változatát prezentálják”. Az oktatási intézményekben történő ismeretszerzés kiegészült a családi és a diplomáciai kapcsolatok ápolásával.²

A Kavalierstournak ezúttal nem a gyakran vizsgált oldalával, a nemesek képzésével foglalkozunk, hanem a jelenség mellékszereplőjére szeretnénk ráirányítani a figyelmet. A kísérők működése még nem kellően feltárt, pedig számos magyar értelmiségi műveltségét befolyásolta, hogy nevelőként külföldi egyetemeken koronázhatta meg a tanulmányait.

Az ephorus fogalma és feladata

Az ephorus Szenci Molnár Albert szótárában „országbíró” jelentéssel szerepel,³ Pápai Páriz Ferenc szótárában jelenik meg a szónak a „[m]ás mellé oktatóul rendeltetett” személyként történő fordítása.⁴ A modern szakirodalom „kísérő, felügyelő, nevelő” értelemben használja a fogalmat.⁵ Hasonló értelemben találkozunk még a „praeceptor”-ral, mely Szenci Molnárnál „Tanító”,⁶ Pápai Páriznál bővebben: „Tanító,

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Lásd például Harry KÜHNEL, *Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 36, 1964, 364–384; Joachim REES, Winfried SIEBERS, Hilmar TILGNER, *Reisen im Erfahrungsraum Europa: Forschungsperspektiven zur Reisetätigkeit politisch-sozialer Eliten des Alten Reichs (1750–1800)*, Das achtzehnte Jahrhundert, 2002/1, 40; Mathis LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour: Adelige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2004; *Beyond the Grand Tour: Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour*, ed. Rosemary SWEET, Gerrit VERHOEVEN, Sarah GOLDSMITH, Abingdon, Routledge, 2017.

² KÁRMÁN Gábor, *Identitás és határok: 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*, Korall, 26, 2006, 74–75.

³ SZENCI MOLNÁR Albert, *Lexicon Latino–Graeco–Hungaricum*, Hanau, impensis Conrad Biermanni et consort., 1611, 301.

⁴ PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Dictionarium Latino–Hungaricum*, Leutschoviae, apud haeredes Samuelis Brewer, 1708, 220.

⁵ Teleki Pál *külföldi tanulmányútja: Levelek, számadások, iratok, 1695–1700*, összeáll. FONT Zsuzsa, Szeged, JATE, 1989, 354.

⁶ SZENCI MOLNÁR, 656.

Parantsoló, Oskola-mester”.⁷ Praeceptoroknak nevezték még a református kollégiumokban működő tanítókat és a gyülekezetek által fenntartott vidéki partikuláris iskolákba két-három évre fizetésért tanítónak szegődő, felsőbb éves kollégiumi diákokat is.⁸

Viskolcz Noémi kimutatta, hogy az Esterházy-udvarban a „praeceptor” alacsonyabb rangú, a tanítványánál alig idősebb tanítót jelölt, aki a tanulás folyamatában segített. A „prefektus”, avagy felügyelő idősebb, magasabb fokon képzett, a tanulmányokért, az iskolán kívüli tevékenységekért és az udvartartásért egyaránt felelős személy volt, akit udvarmesternek (Hofmeister) is hívtak.⁹ Nádasdy István mellett is udvarmesteri minőségben szolgált a nevelője.¹⁰ Szelestei Nagy László hívta fel rá a figyelmet, hogy a „moderator” kifejezést is használták a külföldi tanulmányutak felügyelő személyre.¹¹

Hogy a nevelőt melyik kifejezéssel illették, függött attól is, hogy hány fős volt a kíséret. Ha egyetlen személy kísérte az ifjút, akkor keveredhettek a funkciók, de nagyobb kíséretnél külön udvarmester, ephorus/praeceptor, valamint inas állhatott a család szolgálatában, akiket jogkörük, kötelességeik és fizetésük szerint is megkülönböztetnek a források.

Többszörfőre jövedelmező foglalatosság volt a nemesi tanulmányutak felügyelete. A 17. század második felében az Esterházy-család szolgálatában a száz forintot is elérte a prefektusok éves javadalmazása.¹² A Draskovich- és az Erdődi-fiú mellé szegődött Szelesi Ádám fizetése „fáradságos hivataljáért” száz forint készpénz és hat rőf posztó volt 1686-ban.¹³ Az 1722-ben a Teleki-fiúkkal külföldre induló Váradi Gyulai Ferenc „[c]onvictussa [szállása], intertentioja [élelmezése], ruházattya eö K[egye]lmének Fiainkal edgyütt lészen Fiaink kölcségén”, kivéve, ha a rangbeli különbségek ezt nem teszik lehetővé. Vagyis a díjazása kimerült a tanulmányok finanszírozásában.¹⁴ A Nádasdy István külföldi útját felügyelő Johann Littart évente hatszáz forintért szolgált

⁷ PÁPAI PÁRIZ, 451.

⁸ LÁSD GYŐRI L. JÁNOS, *Az ország iskolája: A Debreceni Református Kollégium rövid története*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium Baráti Köre, 2023, 29, 37.

⁹ VISKOLCZ NOÉMI, *Papi szemináriumok és Ritterakadémiák: Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása = Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*, szerk. KÖKÉNYESI ZSOLT, Budapest, L'Harmattan, 2022, 167.

¹⁰ TOMA KATALIN, *Nádasdy István európai tanulmányútja = Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI NÓRA, HORN ILDIKÓ, Budapest, Balassi, 2005, 200.

¹¹ LÁSD SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ, *A moderátorok szerepe a kora újkori oktatásban és nevelésben = Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon*, szerk. BAJÁKI RITA, BÁTHORY ORSÓLYA, Budapest, MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018, 207–215.

¹² VISKOLCZ, 167.

¹³ JANKOVICS JÓZSEF, *Instrukció Draskovics Ádám és Erdődy Sándor gráci, és Draskovics Pál nagyszombati diákok számára = Septempunctata: Tanulmányok Petrőczy Éva hatvanadik születésnapjára*, szerk. PÉNZES TIBORC SZABOLCS, Budapest, Reciti, 2011, 58.

¹⁴ *Peregrinuslevelek 1711–1750: Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk., utószó HOFFMANN GIZELLA, Szeged, JATE BTK, 1980, 306.

1669-ben,¹⁵ de még nála is jobban megfizették azt a névtelen udvarmestert, akit 1642-ben választottak Pálffy IV. Miklós kísérvőjéül: a hétszáz forint mellé az ifjúval közös szolga járt.¹⁶

A sok ezer magyarországi peregrinus közül néhány tucatnyi járta Európa útjait ephorusként. A 16–17. századi erdélyi peregrinusok 3,8%-a volt nemesi származású, a Királyi Magyarországról és a Hódoltságból útnak indulók körében ez az arány még alacsonyabb lehetett. A többség nem engedhette meg magának, hogy a költséges tanulmányait több személy kiadásával növelje, csak a legtehetősebbeket kísérte nevelő.¹⁷ Nagyobb kíséretet csak a Thurzókhöz vagy a Bethlenekhez hasonló családok engedhettek meg maguknak. Gróf Teleki Sámuel Kováts Józseffel (a későbbi enyedi tanárral) indult útnak, aki nem mások által kinevezett felügyelője volt, hanem a gróf maga választotta útítársul.¹⁸

Az ideális ephorus nemesi származású volt, erkölcsében feddhetetlen, nyelvekben jártas, koránál fogva tapasztaltabb a tanítványánál. Az utazással kapcsolatos ügyek intézése volt a fő feladata, betegség vagy átmeneti anyagi nehézségek esetén a talpraesettségére számíthatott a munkaadója.¹⁹ Példaként idézzük Pálffy Pál egyik 1642. évi levelét, aki Pálffy IV. Miklós nagybátyjaként megszervezte a külföldi tanulmányútját. Az ifjú Miklós mellé olyan prefektust választott, aki „egynehányszor járván idegen országokat nagy experienciát vett, jó olasz és francia, és juris utrisque Doctor, nem ifjú hanem derék ember”.²⁰ Nádasdy Ferenc országbíró 1670-ben kedvező jellemzést adott a fia második prefektusáról: „csendes szép kvalitású ember, ki bizony mindenben discretióval él, tud szenvedni, tűrni és dissimulálni [itt: *titkot tartani* – O. R.], kedve is vagyon hozzá, hogy maga becsületéért is [...] mindenekben szép tanítást, oktatást adjon”.²¹

Bár az ephorus a rábízott ifjú szüleinek alkalmazásában állt, alacsonyabb társadalmi szintről érkezett, és az anyagi lehetőségei is szerényebbek voltak, azonban a tanítványa mindenben engedelmességgel tartozott neki. Ahogyan Telekiné Veér Judit megfogalmazta az instrukcióiban: az ephorus „az en Anyai Személyemet viseli [...]”,

¹⁵ TOMA, 198.

¹⁶ Anna FUNDÁREK, *Study Tours of Aristocrats of Upper Hungary: The Significance of Kavalierstour in the Pálffy Family in the 16th and 17th Centuries = A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe: Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*, ed. László SZARKA, New York, Columbia University Press, 2011, 71.

¹⁷ Lásd TONK Sándor, SZABÓ Miklós, *Erdélyiek egyetemjárása a középkor és a koraiújkor folyamán = Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon: A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szeged, 1991. augusztus 12–16. – elhangzott előadások*, II, szerk. BÉKÉSI Imre et al., Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993, 497–498.

¹⁸ DEÉ NAGY Anikó, *Teleki Sámuel peregrinációs naplója*, Kolozsvár, Kriterion, 2020, 15–16.

¹⁹ UGRY Bálint, *A Magyar Királyság főrendjeinek Kavalierstourjai a 17. században* (PhD-értekezés kézirat), Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2023, 26.

²⁰ Lásd JEDLICSKA Pál, *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1910, 332; idézi UGRY, 66.

²¹ TOMA, 212, 52. lj.

mikor ellenne vét, en ellenem és velem edgyütt az ő jóvára igyekező edes Attya egész Háza ellen vét”.²² Pápai Páriz Ferenc enyedi professzor így intette Teleki Pált 1695-ben: „[a]z Ephorussával alkudgyék jól, ellyen vele nagy atyafisagos szeretettel, mint-hogy az idegen földön más atyafia nincsen, minden jó tanácsát fogadgya”.²³ Időnként a köztük lévő társadalmi különbséget is igyekeztek palástolni. Veér Judit intelme szerint fia „[a]zért ne mindenkor igyekezze magát [...] ki jelenteni és az Ephorus előtt való eminentiára [*méltóságára* – O. R.] vigjázni, hanem ha lehet, úgy visellyék magokat, mint ha csak társak volnának. Mert ha meg tudgják, hogy edgjik Vrfi, a másik Ephorussa, kárát s gyalázattyát vallyák gjakron.”²⁴

Az ephorus tevékenységére vonatkozó források

Megjegyzendő, hogy több ismert Kavalierstourról nem maradt fenn forrás, amely rávilágítana az ephorus tevékenységére.

1. Instrukciók

Jankovics József megállapítása²⁵ szerint az instrukció műfaja főként Erdélyben lehetett elterjedt, de jó néhány magyarországi példát is találunk. Az utasítások szólhattak a nevelőhöz és a tanítványához egyszerre, vagy külön-külön is az ifjúhoz és a kísérete tagjaihoz, időnként azzal a kikötéssel, hogy egymás szövegeit is olvassák el, és tartsák meg a bennük foglaltakat.

Viszonylag kevés írott instrukciót tárt fel eddig a kutatás, a legkorábbit Bethlen Gábor fejedelem tollából (1625).²⁶ A Draskovich II. Miklóstól és Nádasdy Katalintól származó, Némety Jánosnak (1679), valamint a Draskovichtól és Csáky Krisztinától Szelesi Ádámnak (1686) írott utasítások²⁷ mellett fennmaradtak Teleki Mihályné Veér Judit instrukciói a fiának és a kísérőinek (1695),²⁸ valamint a Teleki Sándor által a Teleki József és Ádám nevelőjének, Váradi Gyulai Ferencnek (1722) készített útmutatás.²⁹ Széchényi György latinul írott utasítása Heinrich Ludwig Coenemhez (1699) nagyrészt megegyezik a kíséret többi tagjához írott hasonló magyar nyelvű szöveggel.³⁰

²² Teleki Pál *külföldi tanulmányútja*, 8.

²³ *Uo.*, 32.

²⁴ *Uo.*, 8.

²⁵ JANKOVICS, 51.

²⁶ LUKINICH Imre, *A Bethlen-fiuk külföldi iskoláztatása, 1619–1628 = Nagyenyedi album MCMXXVI*, szerk. LUKINICH Imre, Budapest, Nagyenyedi Bethlen-Kollégium Volt Diákjainak Testvéri Egyesülete, 1926, 90–91.

²⁷ JANKOVICS, 54–60.

²⁸ Teleki Pál *külföldi tanulmányútja*, 7–8.

²⁹ *Peregrinuslevelek*, 305–306.

³⁰ Lásd Széchényi Zsigmond *itáliai körútja 1699–1700*, kiad., tan. Ötvös Péter, Szeged, JATE, 1988, 23–30.

Veér Judit instrukciója egyedülálló abból a szempontból, hogy a század második felének puritanizmustól áthatott szellemében bibliai igehelyekkel alátámasztott utasításokat adott fia kísérőjének.

Az instrukció szerzője általában a szülő vagy a mecénás (Bethlen Gábor) volt, aki lefektette az utazás és a tanulás szabályait. Szólt a kísérő(k) kötelességeiről, az otthoniakkal folytatott kommunikációról és az anyagi forrásokkal való gazdálkodás módjáról. Az előírások gyakran tartalmaztak egészségügyi és erkölcsi intéseket is.³¹ Záróaktusként általában intették a kísérőt, hogy gondosan járjon el a szolgálata során, olykor rögzítették a bérezés részleteit, valamint utaltak rá, hogy ha hűségesen szolgál a kísérő, a későbbiekben is számíthat a család hálájára.

A szerzők felekezettől függetlenül az első pontok egyikében előírták a rendszeres hitgyakorlást: az istentiszteletek vagy misék látogatását, a napszaknak megfelelő rendszeres imádkozást, protestánsoknak az úrvacsoravételt, katolikusoknak az áldozást és a gyónást.³² Protestáns részről felmerült a vallásváltoztatás veszélye, amelynek a külföldre (például Itáliába) látogató nemesifjú ki volt téve.³³ Bethlen Gábor arra figyelmeztette az unokaöccsét kísérő Kornis Mihályt, hogy a fiú katolikus városban járva „paterekkel insidiose [*alattomosan* – O. R.] és titkon ne tractáljon”.³⁴ Veér Judit írásba fektette, hogy ha fia, Teleki Pál „igaz Reformata vallását el hadgya, Istenét s boldog emlékezetű Attyát meg tagadván, átkozott lészen Istentül mind örökké”.³⁵ Nadányi Mihály meghagyta fiának és kísérőjének, hogy „[a]z pápista városokban sem egymás közt, sem másokkal theologicæ” ne disputáljanak.³⁶

Az erkölcsi nevelés részeként tiltották a korhelykedést és a haszontalan célú vendégeskedést,³⁷ a színházba járást,³⁸ a párbajozást.³⁹ Ugyanakkor a leendő közéleti funkciókra való felkészítés részeként ajánlották a nemesi és uralkodói udvarok látogatását.⁴⁰ Több instrukció is kitért a külföldi tanulmányok egyik legfontosabb céljának szabályozására: az anyanyelvi környezetben való nyelvtanulásra. Bethlen Gábor rendelete szerint Péter unokaöccsével a kísérői sem beszélhettek magyarul, csak latinul, s „ha az nimet nyelvben belekaphatna, nimetül”, majd a kíséret leváltása után az új nevelők már „deákul, franczuzul”.⁴¹ Széchényi Zsigmond a környezetével magyarul egyáltalán nem, de latinul és németül is csak keveset beszélhetett, annál többet

³¹ JANKOVICS, 51–52.

³² Lásd pl. *uo.*, 58.

³³ UGRY, 26.

³⁴ LUKINICH, 90.

³⁵ *Teleki Pál külföldi tanulmányútja*, 7.

³⁶ NADÁNYI Mihály, *Utasítás az ifjú Nadányi Jánosnak* (1656) = *Magyar utazási irodalom: 15–18. század*, vál., utószó KOVÁCS Sándor Iván, szöveggond., jegyz. MONOK István, Budapest, Szépirodalmi, 1990, 119.

³⁷ *Teleki Pál külföldi tanulmányútja*, 7–8.

³⁸ LUKINICH, 90.

³⁹ *Teleki Pál külföldi tanulmányútja*, 8.

⁴⁰ LUKINICH, 91; *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja*, 27.

⁴¹ LUKINICH, 80–96.

olaszul és franciául.⁴² A Draskovich Ádámot és Erdődy Sándort grazi tanulmányaira kísérő Szelesi Ádámnak meghagyták, hogy az olasz nyelvet naponta tanulják magántanárral, s hogy ebéd és vacsora után fél-egy óráig csak olaszul beszélgessenek.⁴³

Majd minden instrukció megemlékezett a testi egészségről. Bethlen Gábor és Széchényi György például a gyümölcssevéstől és a vízivástól óvta a nemesifjakat.⁴⁴ Többen rendelkeztek arról, hogy a szállásokon tiszta szobát béreljenek a kísérők, tiszta ágyneművel, nehogy a korábban abban fekvő beteg megfertőzze az ifjakat.⁴⁵ Az utazás során elszenvedett betegségek kezeléséről a Draskovich–Csáky házaspár rendelkezett a legérősebben.⁴⁶

Az instrukciók előírhatták az útinapló (diarium apodemicum) vezetését, ritkábban annak részleteit is. Többnyire az úrfiak saját naplót vezettek a látottakról (mint Széchényi Zsigmond),⁴⁷ máskor a kísérő kötelessége volt a tapasztalatok rögzítése (például Nadányi János esetében Enyedi R. Gáspáré).⁴⁸

2. Levelek

Míg az instrukciókban többnyire az utazás, a tanulmányok és a nevelés ideális menetét rögzítették, addig a levelek és az útinaplók a Kavalierstour során megesett dolgokról adnak hírt. A hozzátartozók elvárták a rendszeres tájékoztatást levelek útján, amelyek a személyes kapcsolattartás mellett a nemzetközi hírek közlésére is szolgáltak. Batthyány I. Ádám 1654. évi instrukciói szerint Grazból heti rendszerességgel kellett beszámolót küldeni az otthoniaknak Kristóf és Pál tanulmányairól.⁴⁹ Nádasdy Istvánnak hetente kétszer kellett levelet írnia, s az apja, Nádasdy Ferenc is heti két levelet küldött fiának (a posta bizonytalansága miatt több példányban, különböző városokba címezve).⁵⁰

A szubjektív beszámolókból gyakran kibontakoznak a megtapasztalt nehézségek, az utazók közötti egyenetlenségek. Időnként gondok akadtak az ephorussal, aki vagy képtelenné vált a feladata ellátására, vagy nem végezte jól a dolgát. A legismertebb példa Bethlen Péter esete, akinek a rossz tanulmányi előmenetele miatt (nem hallgatott a nevelőire, nem akart tanulni, a német és francia nyelv tanulásában sem haladt) a teljes kíséretét lecserélték 1627 nyarán.⁵¹

⁴² Uo., 90; Széchényi Zsigmond itáliai körútja, 25.

⁴³ JANKOVICS, 46.

⁴⁴ LUKINICH, 90; Széchényi Zsigmond itáliai körútja, 24.

⁴⁵ Lásd pl. uo., 23–24.

⁴⁶ JANKOVICS, 57.

⁴⁷ Széchényi Zsigmond itáliai körútja, 23–24.

⁴⁸ „Gasi egy könyvet tartson, melyben Béctől fogván mind Ultrajectomig az utat leírja [...]”. Lásd NADÁNYI, 120.

⁴⁹ FAZEKAS István, Batthyány I. Ádám és gyermekei = *Gyermek a kora újkori Magyarországon: „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*, szerk. PÉTER Katalin, Budapest, MTA TTI, 1996, 100.

⁵⁰ TOMA, 196.

⁵¹ MONOK István, *Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez, I, Idősb Bethlen István levelei 1625–1628*, Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI, 1990, 193.

Haller Gábor 1630 és 1635 között külföldön tanult, és Bethlenfalvi Dávid „nevelői/praeceptorai és inasi funkciókat ellátó idősebb diák” társaságában iratkozott be az Odera menti Frankfurt egyetemére. 1631 októberében azonban, amikor a leideni egyetemen immatrikulált, már Esztergomi Istvánt találjuk mellette ephorusként. Bethlenfalvi Franekerből visszatért Frankfurtba, hogy ott folytassa a megszakított tanulmányait. Nem ismert, hogy miért szakadt meg a kapcsolata Hallerral, és miért választottak a helyére másik nevelőt. Esztergomi egyébként a következő években nem tartózkodott folyamatosan Haller mellett, többször is megjárta Erdélyt, amikor levelet vitt az otthoniaknak, vagy pénzre volt szükségük az utazás folytatásához.⁵²

Az ifjú Teleki Pál 1695 végétől másfél éven át többször is megpróbálta elérni, hogy a szerinte az udvari életben tapasztalatlan, vele túlzottan szigorú ephorusát, Zalányi Boldizsárt bocsássák el a szolgálatból. A Teleki-család és tanácsadói azonban nem támogatták a javaslatát. Az enyedi Kollégium három nagy tekintélyű professzora (Kolozsvári István, Pápai Páriz Ferenc és Enyedi István) 1695 novemberében közös levélben intette Teleki Pált, hogy viselje el az ephorusát, akit nem lehet akármilyen indokkal lecserélni. „[H]a penig tellyességgel el felejtkeznék a maga tisztirül, szeretetileg levetkezvén kárára igyekeznék K[egyelmed]nek, avagy tékozolni kezdene, és rossza vetemednék /:mellyet mi Zalányi felől tellyességgel nem gondolunk, nagyubb sengéjét tapasztalván meg Istennek nálla lévő Kegyelmének, mint sem ilyen extremumokra vetemednék:/”, akkor levélben adjon hírt róla az otthoniaknak.⁵³

Egy évvel később Teleki Pál újabb panaszos levelet írt Enyedi Istvánnak, amelyben megvádolta a „nyomorgattató”-jának nevezett Zalányit, felrótta „sok kesergettetései”-t és „haladatlanul rajtam cselekedett illetlenségeit”. A nevelője állítólag így vágott vissza neki: „Sem Teleki Haz, sem Professor edgyike s masika innét már engemet le nem hoz, enn itt, ök ott, már Academicus vagyok”.⁵⁴ Teleki Pál azt szerette volna elérni, hogy az akkor Franekerben tanuló Szilágyi Pétert (a Kolozsvári Református Kollégium korábbi seniorát) válasszák helyette nevelőnek.⁵⁵

1697 februárjában Enyedi István azt közölte Teleki Pállal, hogy a Frankfurtban [helyesen: Franekerben!] lakó „becsülletes Academicusok” arról tájékoztatták őt, hogy az ifjú gróf „melly keményen bánik [...] Ephorussával, kitől K[e]g[yel]mednek minden jobban halgatni kellene. Mondottak olyan indignitastis [*méltatlanságot* – O. R.] Ephorussa ellen K[e]g[yel]mednek, a’ mellyet el nem hihettem, mert K[e]g[yel]medet becsülletet s emberséget követő Vrfinak ismértem.”⁵⁶ A kolozsvári professzor két hónappal később ismét azt írta Teleki Pálnak, hogy a családja nem fogja leváltani

⁵² SZABÓ András Péter, *Haller Gábor – Egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája* (PhD-értekezés kézirat), Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2008, 36, 51, 56, 61–62.

⁵³ *Teleki Pál külföldi tanulmányútja*, 38.

⁵⁴ *Uo.*, 129–130.

⁵⁵ *Uo.*, 135.

⁵⁶ *Uo.*, 149.

Zalányit, béküljön meg vele.⁵⁷ 1697 áprilisában az ifjú Teleki már azt tudatta édesanyjával, hogy békét kötött az ephorusával.⁵⁸

Az ephorus leváltására indok lehetett, ha nem volt képes ellátni a vállalt tisztségét. Nádasdy István prefektusa, Johann Littart 1669 novemberében megbetegedett, s a hónapokig tartó lábadozása miatt Hollandiából nem utazhatott tovább a társasággal. Hamarosan új prefektust rendeltek a helyére otthonról, Johannes Marcellus személyében. Marcellus megérkezéséig a Nádasdyval együtt utazó, már némi külföldi tapasztalattal rendelkező ifjabb Zichy Istvánt bízták meg az irányítással, s így 1670 májusában már Littart nélkül érkeztek Párizsba. Mindeközben Nádasdy Ferenc országbíró azon igyekezett, hogy a beteg Littartot illő módon kifizesse, nehogy a fia kárt szenvedjen annak elégedetlensége miatt, „inkább hajlandó volt a jogos járandóságnál többet is fizetni”.⁵⁹

Arra is volt példa, hogy az ephorus és a kíséretére bízott ifjú között jó kapcsolat alakult ki. Miskolci Csulyak István Thököly Miklóstól több könyvet is kapott ajándékba.⁶⁰ 1650 körül pedig a fiát, Miskolci Csulyak Gáspárt választotta Thököly (I.) István azonos nevű fia, (II.) István nevelőjének.⁶¹ A főúri család – Miskolci Csulyak Gáspár saját érdemei mellett – az apa egy emberöltővel azelőtt végzett munkájára emlékezve is választhatta éppen őt. Teleki József és Ádám pedig 1724-ben levélben járt közben annak érdekében, hogy Teleki Sándor az ephorusuk édesanyjának két máramarosszigeti taxás telke közül legalább az egyiket mentesítse az adófizetés alól.⁶²

A tanulmányok menetét a munkaadó határozta meg, a levelek erre nézve is szolgálnak adalékokkal. Idősebb Bethlen István például az 1627. május 31-én kelt levelében arra figyelmeztette a fia kíséretében lévő Kornist és Tölczéki Istvánt (az ephorust), hogy tánc, lovaglás és vívás gyakorlása helyett „tisztos deáki tudománynak, és idegen nyelvnék tanulásáért” küldte a fiát külföldre, mert „Erdélyben a német tánccal, német módra való lovaglással, ferteléssel [helyesen: *fechteléssel* – O. R.] igen kicsid dícsíretet talál”.⁶³

Az ephorusok anyagi elszámolással tartoztak, így a levelezésekben rendszeresen felbukkannak az olyan részletek, mint például a négy Pálffy-fiú udvarmesterének, Körmendy Jánosnak az 1600–1601. évi számadása.⁶⁴ Az 1654-ben Grazban tanuló kamasz Batthyány Kristóf és Pál levelezésében is gyakran olvasunk anyagi természetű ügyekről. Szállásbérletről, étkezésről, ruházkodásról és azok költségeiről tanúskodnak a leggyakrabban a missilisek.⁶⁵

⁵⁷ Uo., 160.

⁵⁸ Uo., 163–164.

⁵⁹ TOMA, 199–203.

⁶⁰ Lásd OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Töfeus Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Hernád, 2022, 45, 71.

⁶¹ Lásd *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, II, Budapest, Akadémiai, 1994, 1388.

⁶² *Peregrinuslevelek*, 312–313.

⁶³ MONOK, 198–203.

⁶⁴ JEDLICKA, 6–13.

⁶⁵ FAZEKAS, 100–101.

Az utazás időtartamát és az útvonalat előre meghatározták. Az ehhez használt források közül eddig kettőt sikerült azonosítani. A Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál 1653. évi útvonalának kijelöléséhez Matthäus Merian népszerű *Topographia Germaniae*-ja és a Fröhlich Dávid-féle *Medulla geographiae practicae* szolgálhatott.⁶⁶ Az útitervet a megváltozott körülmények módosíthatták, Nádasdy Ferenc többször is átírta az útvonalat az otthonról küldött levelekben.⁶⁷ A Teleki Pált kísérő Zalányi is Erdélyből várta az utasítást, hogy a franekeri egyetemen végezve milyen országokba utazzanak tovább. 1697. január 26-án kelt levelében jelezte, hogy melyek azok a „jeles országok s helyek, mellyeket más bujdosok el szoktak járni: Anglia, Dánia, Svecia, Helvetia, Italia [...] Gallia [...], Velencze”, s tudakozódik, hogy „kik közül melyiknek látására akarja” Veér Judit küldeni a fiát.⁶⁸ A nagyasszony úgy látta jónak, hogy „[m]aradgyon el Svecia, Dania inkább, mint sem a' Német s Franczai nyelv”, és Enyedi István közvetítésével konkrét útvonalat szabott az utazók számára.⁶⁹

A levelek a rekreációs tevékenységről is hírt adtak, többnyire kirándulásokról és a kapcsolatépítés részeként a helyi nemesi családoknál való vendégeskedésekről olvashatunk, ritkábban vadászatokról.⁷⁰

3. Naplóbejegyzések

A nemesek által írott útinaplók és visszaemlékezések csak keveset árulnak el a nevelők szerepéről. Az ephorusok által vezetett naplók pedig rendkívül ritkák, ha vezettek is naplót, vagy eltűntek, vagy lappanganak.

Miskolci Csulyak István útinaplója (*Diarium apodemicum*) régóta hasznos forrásul szolgál az irodalomtörténészek számára. A későbbi neves zempléni esperes Thököly Sebestyén kisebbik fiának nevelőjeként járt külföldön 1601 és 1607 között. Visszaemlékezése nyomán tudjuk, hogy saját példáján keresztül nevelte Thököly Miklóst: „[a] napnak nagy részét [...] magamtól kellett ellopnom, hogy nemes uram nevelésére fordítsam. Képzettségemmel és életemmel úgy jártam előtte jó példával, hogy ételből, italból csak annyit fogyasztottam, amennyire szükségem volt, tovább ültem az asztalnál, mint az jól esett, beszélgettem, jóllehet barátaimmal akartam kirándulni, nehogy nemes uram azt higgye, hogy ő mást engedhet meg magának.”⁷¹ Ügyelt a fiú egészségére, egy alkalommal maga is sikeresen gyógyította a „vizelet szorulásban” szenvedő Miklóst, máskor egy éjjeliedénnyel nyakon öntött dühös katona kardjától mentette meg.⁷²

⁶⁶ HORN Ildikó, *Esterházy Pál: Itinerarium in Germaniam*, 1653, Sic Itur Ad Astra, 1989/2–3, 23; TOMA, 195.

⁶⁷ TOMA, 201–202.

⁶⁸ Teleki Pál *külföldi tanulmányútja*, 145.

⁶⁹ *Uo.*, 160.

⁷⁰ FAZEKAS, 100–101.

⁷¹ PÉCSELI KIRÁLY Imre, MISKOLCZI CSULYAK István és NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS *Versei*, s. a r. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1962 (RMKT, XVII/2), 290.

⁷² *Uo.*, 288–289.

Nevelőként megszervezte az utazás és a tanulmányok menetét, beosztotta a tanulásra szánt apanázst. Az évekig tartó peregrináció Miskolci Csulyak feljegyzése szerint jelentős összeget, 4850 aranyforintot emésztett fel. Így vallott erről: „[a] takarékosagra is a legnagyobb gondot fordítottam, nehogy oktanul nagy összegeket tékozolva később a legszükségesebbekben is megfogyatkozzunk”, ám mindezek ellenére a Bocskai-felkelés idején, amikor a hadmozgások miatt a postaszolgáltatás akadozott, kölcsönökre szorultak.⁷³ Miskolci Csulyak sírírata nyomán tudjuk, hogy az ifjú báró bejáratos volt IV. Frigyes pfalzi választófejedelem udvarába, s vele együtt praeceptora is elsajátíthatta az udvari életben való forgolódás szabályait.⁷⁴

Halmágyi István naplói az 1752–1753. évről bőven árulkodnak a külföldi tanulmányúton tapasztalt dolgokról, ám kevés információt adnak az ephorusi működés részleteiről. Bár a harmincnégy éves Halmágyi elfogadta Teleki László fő kormánybiztosi tanácsos ajánlatát a fia nevelésére, közben az erdélyi Gubernium regisztrátori tisztségére pályázott. Amiatt aggódott, hogy nehogy más foglalja el az állást, amíg a Teleki fiú mellett szolgál, és kitartóan próbálta elérni, hogy más vegye át a nevelőséget. Végül hosszas vívódás után, 1753 júliusában hazautazott, hátrahagyva a gondjára bízott Teleki Pált.⁷⁵

Jeles ephorusok

Végezetül tekintsük át a szakirodalomból megismerhető ephorusok sorát a 16. század közepétől a 18. század közepéig, a külföldi tanulmányútra vonatkozó rövid jellemzéssel.

Zsámboky János Bona Györgyöt (Oláh Miklós unokaöccsét) és Istvánffy Miklóst (a későbbi politikust, költőt, történetírót) kísérte Padovába 1553-ban, ahol a praeceptorsággal párhuzamosan orvosi stúdiumokat folytatott. Bona korai halála után a humanista Zsámboky *De imitatione Ciceroniana* (Párizs, 1561) címmel kiadta a maga és a tanítványa három dialógusát és egy temetési beszédet.⁷⁶

Paksi Cormaeus Mihály wittenbergi, strassburgi, heidelbergi és svájci tanulmányok után, Dudith András ajánlásával Hieronim Ossoliński nevelőjeként járt Lengyelországban, Franciaországban és Itáliában 1573–1576-ban.⁷⁷

⁷³ Uo., 290.

⁷⁴ HUSZTI Vilmos, *Miskolczi Csulyak István (1575–1645) sírírata*, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 39, 2000, 527.

⁷⁵ *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*, IV, Halmágyi István naplói 1752–53. 1762–69. és iratai 1669–1785, közli SZÁDECZKY Lajos, Budapest, MTA, 1906, 586–615; UGRY, 90.

⁷⁶ ALMÁSI Gábor, *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*, Leiden, Boston, Brill, 2009, 148–150; BÁRCZI Ildikó, SZÉPHELYI F. György, Zsámboky János = *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XIII, Budapest, Balassi, 2012, 240–244.

⁷⁷ SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi, 2017, 208.

Baranyai Decsi János 1587-ben Bánffy Ferenc ephorusa volt a wittenbergi egyetemen. Az apának, Bánffy Farkasnak dedikált *Hodoeporicon* sem születhetett volna meg a család támogatása nélkül.⁷⁸

Kornis György 1587-től rövid ideig a wittenbergi, majd a heidelbergi egyetemen tanult, itt csatlakozott hozzá unokatestvére és nevelője, Bogáthy Miklós (aki nem azonos a Kornisok homoródszentpáli unitárius udvari papjával, Bogáti Fazakas Miklóssal). 1591-ben a padovai, 1593-ban a sienai egyetemre is beiratkoztak. Kornis végül sosem tért haza, Itáliában hunyt el. Peregrinációja azonban nem maradt meddő, a levelei nyomán az ő külföldi tanulmányútja térképezhető fel a legalaposabban az unitárius nemesifjak közül.⁷⁹

A történetíró Szamosközy István 1589–1590 között Heidelbergben tanult Sombory Sándor nevelőjeként. Amikor 1590-ben patrónusa, Sombory László elhunyt, Kovácsóczy Farkas kancellár vette pártfogásába a két ifjút, s a padovai egyetemre küldte őket, ahol 1593-ig tanultak együtt.⁸⁰

Krakkai/Krakkói Demeter (a későbbi pataki tanár) Forgách Mihály, Máriássy Zsigmond és újfalusi Péchy Zsigmond nevelője volt 1586-tól a strassburgi akadémián és 1587-től a wittenbergi egyetemen. Rövid erdélyi tartózkodás után, 1589-ben Padovába kísérte Forgáchot, majd 1591 őszétől római és nápolyi körúton vett részt tanítványával, Sombory Sándor és Szamosközy István társaságában.⁸¹

Lackner Kristóf ifjúkoráról kevés adat áll a rendelkezésünkre. 1593-tól négy éven át Padova, Bologna és Siena egyetemén tanult, Padovában mindkét jogtudomány doktorává avatták. Az itáliai egyetemekre az ifjabb Wolfgang Saurau és Johannes Sigismundus Wagn in Wagensperg praeceptoraként jutott el.⁸²

A szédületes karriert befutó, grófi címet szerző Thököly Sebestyén mindkét fiát külföldön taníttatta. Thököly (I.) Istvánt Szerdahelyi Mihály, Thököly (I.) Miklóst pedig Miskolci Csulyak István kísérte nevelőként. Utóbbi már a sárospataki kollégiumban is felügyelte Miklós tanulmányait, majd 1601-től Görlitzben, 1603-tól Heidelbergben volt az ifjú báró ephorusa.⁸³

⁷⁸ BARANYAI DECSI János, *Útleírás (1587): részletek* = *Magyar utazási irodalom*, 247–264; 853–854.

⁷⁹ LOVAS Borbála, *Itáliai unitárius peregrinusok levelei és kiadásai a 16. századi Heidelbergben és Padovában* = *Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni: Az oktatás finansziális háttere a középkorban és a kora újkorban*, szerk. HARASZTI SZABÓ Péter, KELÉNYI Borbála, SIMON Zsolt, Budapest, Martin Opitz, 2019, 59–60; Uő., *Unitáriusok egyetemjárása a 16. és 17. században: Narratívák és a Bessenyei-probléma*, Gerundium, 2017/1, 137–138.

⁸⁰ OBORNI Teréz, „...quem historiae Transilvanicae patrem merito dixeris...”: Az erdélyi történetírás atyja: Szamosközy István, *Korunk*, 2011/5, 16.

⁸¹ SZABÓ András, *Melanchthontól Lipsiusig: Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1986/5, 496.

⁸² KOVÁCS József László, *Lackner Kristóf és kora: 1571–1631*, Sopron, Széchenyi István Városi Könyvtár, 2004, 14–15; P. SZABÓ Béla, *Lackner Kristóf első nyomtatott jogi munkája = Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, szerk. JAKAB Éva, Szeged, SZTE ÁJK, 2004, 342.

⁸³ Lásd OLÁH, 29.

Filiczki János 1603-tól kezdve tíz éven át volt az ifjabb Přech, Smil, Bohuslav és Adam Hodejová kísérője Prágában, Herbornban, Siegenben, Marburgban, Heidelbergben és Bázelen. Heidelbergben a koruknál fogva esküre még nem kötelezhető fiúkért felelős „ephorus”-ként írta alá az anyakönyvet.⁸⁴

Haller István és Ferenc a kolozsvári származású unitárius iskolamester, Peter Cromer társaságában iratkozott be a bécsi egyetemre 1603-ban. 1605-ben Haller Ferenc pestisben elhunyt, bátyja és ephorusa 1607-ben épségben tért haza Erdélybe.⁸⁵

A „győri hős”, Pálffy Miklós fiai, István és János mellett szolgált 1598-tól a bécsi jezsuita gimnáziumban Körmendy János, majd az 1603-tól kezdődő itáliai tanulmányaik idején Szilva Mihály.⁸⁶

Szenci Molnár Albert néhány hónapig működött ephorusként. 1605 júniusában érkezett Altdorfba a stájerországi exuláns nemes, Sebald Stänzig fiaival, Peterrel és az ifjabb Sebalddal. Az első osztályba beíratott fiúk magántanára volt ugyanazon év októberéig. Az elbocsátásakor ajánlással felérő bizonyítványt kapott a munkaadójától. Ebben az időszakban fordította magyarra a százötven genfi zsoltárt is.⁸⁷

Thurzó György nádor fia, Imre 1615-ben indult el népes kíséretével és nevelőjével, Jeremias Spiegellel a wittenbergi egyetemre. Az ifjú Thurzót néhány hónappal később az egyetem rektorává nevezték ki, Spiegelt 1616 márciusában pedig az egyetem retorikaprofesszorává avatták. Az apa betegsége miatt Thurzó Imre azonban csak alig egy évet tölthetett a reformáció egyetemén.⁸⁸

Bethlen Gábor unokaöccseinek tanulmányútja összekapcsolódott az erdélyi diplomáciai törekvésekkel. A fejedelem utódául kiszemelt ifjabb Bethlen István 1619–1620 között tanult Heidelbergben, majd a harmincéves háború miatt kénytelen volt hazatérni. Geleji Katona István (a későbbi püspök) vezetésével folytatta tanulmányait, nevelője Bojti Veres Gáspár (a leendő történetíró és tanár) volt. Öccse, Bethlen Péter 1625-ben az odera-frankfurti, majd 1626-tól a leideni egyetemen tanult. Népes kíséretét Kornis Mihály vezette, Tölczéki István volt az ephorusa. Az ifjú gróf nem haladt jól a tanulmányaival, ezért 1627 nyarán új kísérőket rendeltek mellé: Cseffi Lászlót, Bornemisza Ferencet és Pálóczi Horváth Jánost.⁸⁹

Haller Gábor a korábban említett Haller István fia volt. Apja fiatalon katolizált, ő maga 1630-ban áttért reformátussá, amiért apja kitagadta. Bethlen István és pártja, hogy megóvják a fiút a visszatérítéstől, külföldre küldték tanulni. 1630–1635 között

⁸⁴ MOLNÁR Dávid, *Versörlő malomkőnek korpája?: Filefalvi Filiczki János költői életműve*, Budapest–Sárospatak, L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2024, 30–83.

⁸⁵ LOVAS, 139.

⁸⁶ UGRY, 65.

⁸⁷ *Szenci Molnár Albert naplója*, kiad. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2003, 150–151, 238; *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, kiad. DÉZSI Lajos, Budapest, MTA, 1898, 440.

⁸⁸ RING Orsolya, *Thurzó Imre neveltetése*, Sic Itur Ad Astra, 2001/1–2, 41–47.

⁸⁹ Lásd LUKINICH, 79–85; MONOK, 193–194; Uő., *Újabb adatok id. Bethlen István patrónusi tevékenységéhez*, Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI, 1990, 208–209.

előbb Bethlenfalvi Dávid társaságában iratkozott be az Odera menti Frankfurt egyetemére, ahonnan Franekerbe ment, majd 1631 októberében Esztergomi István társaságában beiratkozott a leideni egyetemre is.⁹⁰

Zrínyi Miklóst (1620–1664) Pázmány Péter küldte itáliai tanulmányútra 1636-ban, kísérőjéül Senkvicz Máttyás esztergomi kanonokot jelölte ki. Az utazásról nem marad fenn levél vagy napló.⁹¹

Pálffy IV. Miklós 1642–1645/1646 között folytatott külföldi tanulmányait nagybátyja, Pálffy Pál szervezte meg. A gondosan kiválasztott ismeretlen udvarmestere társaságában az ingolstadti egyetem után itáliai körútra küldték az ifjú nemest.⁹²

A német származású Ernst Melchior Höfflinger két magyar főúri családot is szolgált udvarmesterként. Előbb Draskovich II. Miklóst és IV. Jánost (1648–1654), majd Erdődy Ádámot (1661–1663) kísérte európai körútra. Számos levelet írt az utóbbi atyjának, Erdődy I. Imrének.⁹³

Nadányi János az apja 1656-ban írott instrukcióival és Enyedi R. Gáspár társaságában kelt útra Németalföldre. Tanultak az utrecht, a franekeri és a leideni egyetemen, majd Angliát, Franciaországot és Svájcot érintő körút után tértek haza 1662-ben.⁹⁴

Bethlen Miklóst apja „szép instrukció”-val és Csernátoni Pál ephorus felügyelete alatt bocsátotta külföldi tanulmányútra. Csernátoni 1661-től Heidelbergben, Utrechtben és Leidenben felügyelte előbb Bethlen Miklós, majd 1663 decemberétől a Leidenbe érkező öccse, Bethlen Pál tanulmányait is, akinek társaságában a bázeli egyetemre is beiratkozott, majd 1667-ben tért haza.⁹⁵ Az említett instrukciót nem ismerjük és Bethlen Miklós egyébként részletgazdag önéletírása is alig árulkodik az ephorus működéséről. Herepei szerint Csernátoni Heidelbergben „Ramus retorikáját és logikáját ismételtette át tanítványával. Ezenkívül Bethlen itteni professzoroktól aritmetikát, jogot, teológiát, német nyelvet tanult, bizonyosan Csernátonival együtt.” Utrechtben karteziánus professzorok (Henricus Regius, Franciscus Burmannus), Leidenben Abraham Heidanus, Johannes Coccejus, Johannes Raeus, Georgius Hornius, Adrian Heerebord előadásait hallgathatták. Amikor az „erdélyi zavaros és veszélyes viszonyok miatt Bethlen János több mint két esztendeig” nem küldhetett pénzt, a tanulmányaik és a tervezett utazások is akadályba ütköztek. Bejárták Hollandiát (Amszterdamban meglátogatták az idős Comeniust), és Angliába is eljutottak. Patrónusa nem feledkezett meg Csernátoniról, Herepei szerint Bethlen János és Miklós közbenjárására foglalhatta el a tanári állását Enyeden.⁹⁶

⁹⁰ SZABÓ A. P., 25–36, 51, 56, 61–62.

⁹¹ UGRY, 76.

⁹² Uo., 66–67.

⁹³ UGRY Bálint, *Erdődy Ádám Kavalierstourja: A nemesi ifjak gavallérkörútjai mint átmeneti rítusok = Nemesi oktatás és elitképzés*, 186–189.

⁹⁴ HEREPEI János, *Az öreg Comenius néhány magyar híve: Magyar diákok Amszterdamban = Művelődési törekvések a század második felében: Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Szeged–Budapest, JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke – MTA ITI, 1971, 395–400. A továbbiakban: *Adattár* 3.

⁹⁵ KEMÉNY János és BETHLEN Miklós *Művei*, szövegmond., jegyz. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi, 1980, 567–588.

⁹⁶ HEREPEI, *Csernátoni Pál és a Bethlen fivérek = Adattár* 3, 400–402.

Az önéletíró Bethlen Miklós fia, Bethlen Mihály 1690–1695 között megfordult a frankfurti és a franekeri egyetemen, majd Svédországon, Dánián, Anglián, Svájcban, Itálián, Ausztrián és Lengyelországon át érkezett haza. Bethlen Mihály útinaplója alig emlékezik meg a nevelőjéről, Borosnyai Nagy Jánosról, a későbbi vízaknai lelkésről.⁹⁷

Az Esterházy Pál szolgálatában álló pálos atya, Branyik György tíz év alatt több ifjú nevelője volt. 1673-ban Esterházy Miklós praeceptoraként kezdte, majd 1679–1683 között előbb Esterházy László, majd Esterházy János, Nádasdy Tamás és Miklós közös prefektusa volt. Franz Orsolini, a kismartoni vár plébánosa pedig Esterházy Mihályt és Gábort kísérte külföldi tanulmányútra 1687–1693 között.⁹⁸

Váradi Gyulai Ferencet szintén két család foglalkoztatta nevelőként: előbb Teleki József és Ádám tanulmányait felügyelte (1722–1724), majd Wesselényi István kísérője volt (1729–1732) Németországban.⁹⁹ Wesselényi naplója alig említi Gyulai nevét.

Teleki Pál eredetileg 1752-ben kezdődő, négyévesre tervezett útja (három év a göttingeni egyetemen, egy év hollandiai és angliai utazás) során a kísérője Halmágyi István volt. Halmágyi azonban másfél év után hazatért Erdélybe a Guberniumnál megüresedett állás miatt.¹⁰⁰

A 16. század közepétől a 18. század közepéig tartó két évszázadból harminc ephorusról van tudomásunk. A nagy többségük a történelmi Magyarországon született, de néhányan úgy szolgáltak magyarországi nemes ifjak mellett, hogy a Kárpát-medencén kívülről származtak. Arra is láthattunk példát, hogy magyar ephorus szegődött külföldi (stájerországi vagy csehországi) család szolgálatába. Az ephorusok kiválasztásában közrejátszott a képzettségük és a személyes képességeik, hogy a későbbi jeles tudósok, politikusok mellé a lehető legjobb kísérő kerüljön. Néhol még a nevük is hiányzik, gyakran tudósi, lelkészi, diplomáciai pályára lépve futottak be karriert.

⁹⁷ BETHLEN Mihály *Útinaplója (1690–1695)*, s. a. r., utószó JANKOVICS József, Budapest, Magyar Helikon, 1981, 39, 85.

⁹⁸ VISKOLCZ, 167–169.

⁹⁹ Lásd FONT Zsuzsa, *Wesselényi István egyetem- és udvarjárása (1729–1732) = Régi és új peregrináció*, II, 508–516; RÁCZ Emese, „Itten kezdetiben láték más világot, az élet rendiben ékes Theatrumot”: Teleki József és Teleki Ádám külföldi tanulmányútja (1722–1725) = *Homo viator: Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből*, szerk. MIHÁLY Vilma Irén et al., Bukarest, Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, RHT K., 2015, 153.

¹⁰⁰ UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, 90.

OLÁH RÓBERT
tudományos főmunkatárs
Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára
olahr@silver.drk.hu

Hungarian Ephoruses in the History of Early Modern Peregrination

Abstract: In this paper we focus on the supporting figures of the cavalier's tour, which served to train young noblemen. In order to outline the role of the noblemen's companions and educators (known as ephorus, praeceptor, prefect, Hofmeister, or moderator), we draw on data from three sources. The instructions written by the noble parents who employed them, the letters sent by and addressed to them by the parents, and some diary entries testify their role during the cavalier's tour. Finally, we compile a list of ephoruses known from the previous literature from the mid-16th to the mid-18th century, together with a brief description of the cavalier's tour.

Keywords: Grand tour, cavalier's tour, early modern peregrination, Hungarian ephoruses

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)